

Begriffsgeschichte ja aatehistoria

MELVIN RICHTER

ABSTRACT

The article presents three German historical reference works, *Geschichtliche Grundbegriffe* (Basic Concepts in History), *Historisches Wörterbuch der Philosophie* (A Dictionary of Philosophy on Historical Principles) and *Handbuch politisch-sozialer Grundbegriffe in Frankreich 1680—1820* (A Handbook of Basic Political and Social Concepts in France, 1680—1820). These works represent the German specialty *Begriffsgeschichte* (conceptual history or the history of concepts) which has its origin in prewar German *Geistesgeschichte* (Dilthey) and *Ideengeschichte* (Meinecke). The Differences and similarities of the problems, matter and method of these reference works are discussed. Conceptual history is compared with A. O. Lovejoy and the Anglophone traditions of the history of ideas and intellectual history.

The article is originally published in the *Journal of the History of Ideas*, vol. 48, 2/1987.

Johdatusta Richterin kirjoitukseen

Melvin Richter (synt. 1921) on *Political Sciences* professori City University of New Yorkissa. Hän toimii poliittisen teorian ja aatehistorian spesialistien tiedeidenvälisen *Conference for the study of political thoughtin* puheenjohtajana. Hän on julkaisut teokset *The Politics of conscience. T.H. Green and his age* (1964) ja *The political theory of Montesquieu* (1977) sekä toimittanut teokset *Essays on theory and history. An approach to the social sciences* (1970) ja *Political theory and political education* (1977). Hän on myös kirjoittanut useita artikkeleita despotismin käsitteen historiasta. Viime vuosina hän on keskittynyt lähinnä saksalaisen käsitehistoriallisen tutkimuksen tunnetuksi tekoon ja arviointiin amerikkalaisesta perspektiivistä. Helsingissä pidetyn 'Kieli ja politiikka' -kollokvion yhteydessä opin tuntemaan Melvin Richterin erittäin virkeäksi ja lukeneeksi 'vanhaksi herraksi', joita valitettavan harvoin tapaa valtio-oppineiden kongresseissa...

Oheisena julkaistava, alkuaan v. 1987 *Journal of the history of ideas* -lehdessä ilmestynyt kirjoitus esittelee, vertailee ja arvioi kolmea saksankielistä käsitehistorian 'hakuteosta', *Historisches Wörterbuch der Philosophie* (ilmestynyt 5 osaa, useita jäljellä), *Geschichtliche Grundbegriffe* (ilmestynyt 5 osaa 7:stä) ja *Handbuch politisch-sozialer Grundbegriffe in Frankreich 1680—1820* (ilmestynyt 10 pientä nidettä). Näistä etenkin *Geschichtliche Grundbegriffe* ja Reinhart Koselleckin käsitehistorian projekti (ohjelmallisesti esitettyä teoksessa *Vergangene Zukunft*, 1979) ovat toki tunnettuja Suomessakin (*Handbuchista* ks. tarkemmin kirjoitustani *Vallankumoukset ja käsittemuutokset*. Tiede ja Edistys 1/1989).

Richter on käsitellyt aihepiiriä myös artikkeleissa *Conceptual history (Begriffsgeschichte) and political theory* (ilm. *Political theory* 1986), — vastineena kritiikkiin häneltä ilmestyy artikkeli *Begriffsgeschichte. A rejoinder* (*Political theory* 1989) — *Reconstructing the history of political languages: Pocock, Skinner and Geschichtliche Grundbegriffe*

(ilmestyy History and theory -lehdessä), sekä mm. Helsingin kollokviossa pidetyssä esitelmässä *From Begriffsgeschichte to network of concepts: the political languages of French Revolution* (joka sisältyy osana Richterin tulevaan kirjaan). Seuraavat kommenttini nojaavat Poliitikassa julkaistavan tekstin ohella myös näihin kirjoituksiin.

Aatehistoria, oppihistoria, intellektuaalinen historia, intellektuellihistoria, mentaliteettihistoria, käsitehistoria, historiallinen semantiikka... Tämän tapaisia kandidaatteja nimiksi, jotka toisinaan tarkoittavat tutkimusalaa, toisinaan tutkimusotetta, näkee kirjallisuudessa usein. Richterin kirjoitus pyrkii yhtäältä vertailemaan saksalaisen ja amerikkalaisen käytännön eroja, toisaalta osoittamaan saksalaisessa keskustelussa tietyn painopisteen siirtymän: *Geistesgeschichte-Ideengeschichte-Begriffsgeschichte*, jota myös jo pyritään joskus korvaamaan nimellä *Historische Semantik* (vrt. esim. Helsingin kollokviioon osallistuneen Dietrich Busen tämän niminen teos, 1987). Hän osoittaa, että ratkaiseva vedenjakaja on *Wörterbuchin* aatehistoriallisen ja *Grundbegriffen* käsitehistoriallisen otteen välillä, vaikka — *Handbuchin* kirjoittajien ja Busen lisäksi myös Koselleck itse sanoi olevansa tästä hyvin tietoinen — monet *Grundbegriffen* artikkelit jäävät paljolti aatehistoriaksi eivätkä käytä hyväksien Koselleckin 'satula-aikateesiä' ja siihen sisältyvää tulkintaa käsitteiden 'ajallistumisesta, demokratisoitumisesta, ideologisoitumisesta ja politisoitumisesta' v. 1750—1850.

Begriffsgeschichte als Sozialgeschichte on Koselleckin tunnetun alunperin v. 1972 ilmestyneen artikkelin otsikko (sis. *Vergangene Zukunftiin*). Tämä merkitsee yhtäältä 'sosiologista ja poliittista käännettä', toisaalta 'lingvististä käännettä' suhteessa sekä aate- että sosiaalihistoriaan. *Handbuchin* ideana on tavallaan radikalisoida molempia — mikä näkyy myös 'historiallinen semantiikka' -termin käytössä. Richterin artikkelin eräs ansio on rajankäynti sosiaalihistorialliseen imperalismiin: ei 'aatehistoria' tai *History of political thought* tule suinkaan tarpeettomaksi, jos otetaan huomioon ajattelun kontekstit ja 'poliittisten kielten' vaihdokset — tätähän juuri J.G.A. Pocockin ja Quentin Skinnerin 'revisionismi' tekee. Asian voisi myös ilmaista hieman toisin kuin Richter: siirtyminen aatehistoriasta käsitehistoriaan merkitsee huomion suuntaamista vastausten sijasta ensisijaisesti kysymyksiin. 'Käsitteet' Koselleckin ohjelmassa ovat ennen muuta kysymysten kimppeja...

Lopuksi muutama reunahuomautus Richterin kirjoituksen merkityksestä politiikan tutkimuksen

kannalta. Koselleckin 'satula-aikateesi' ulottuu 1800-luvun puoleenväliin, Skinner ja Pocock "tulevat harvemmin kauemmaksi kuin 1700-luku", kuten Richter eräissä yhteydessä osuvasti huomauttaa. Tämä ei tarkoita sitä etteikö heidän käsiteaparaattiaan voisi käyttää myöhempien aikojen 'poliittisten kielten' ja 'kielten politiikan' tutkimukseen. Kollokviossa esimerkiksi Karl Rohe Essenistä tulkitsti 1900-luvun alkua saksalaisella kielialueella 'uudeksi satula-ajaksi'. Samoin käsitehistoria periferiassa, kuten Skandinaviassa ja Suomessa, jossa poliittinen sanasto on vakiintunut myöhään, olisi oman *Grundbegriffensä* arvoinen, siten että käytettäisiin hyväksi reseptiteoreettista keskus-periferia-perspektiiviä (vrt. tästä Jukka Kanerva & Kari Palonen toim. *Transformation of ideas on a periphery*, 1987).

Monet valtio-opin tutkijat, esimerkiksi Dag Ankar, ovat kyseenalaistaneet vanhan jaon valtiooppiin ja poliittiseen historiaan. Tämän teesin voi mielihyvin allekirjoittaa sikäli kun kyse on vanhan windelbandilaisen nomoteettinen-ideografinen erottelun kiistämisestä. Richterin kirjoitus ja sen kohteet inspiroivat kuitenkin erästä täsmennystä, joka myös sisältäisi 'lingvistisen' käänteen. Sektoralistisen ja tapahtumakeskeisen 'poliittisen historian' tilalle tulisi vaatia aspektuaalista ja käsitteellisen välityksen sisältämää 'politiikan historiaa' tai 'poliittisuuden historiaa'.

Kari Palonen

I

Maurice Mandelbaum erotti yli 20 vuotta sitten edelleen merkittävässä artikkelissaan A. O. Lovejoyn ja hänen koulukuntansa edustaman aatehistorian (history of ideas) sekä intellektuaalisesta historiasta että filosofian historiasta.¹ Samalla professori Mandelbaum huomautti että Diltheystä juontuva saksalainen virtaus oli samansuuntainen amerikkalaisen "history of ideas" suuntauksen kanssa. Sodan jälkeisessä Saksassa Erich Rothacker yhdessä Hans-Georg Gadamerin ja Joachim Ritterin kanssa elvytti Diltheyn perinteen *Archiv für Begriffsgeschichten* sivuilla. Mandelbaumin tarkoitus ei ollut kuitenkaan arvioida tätä saksalaista ajatussuuntaa tai selvittää sen aikauslehden nimeä. Tämän jälkeen amerikkalaiset aatehistorioitsijat ovat kuulleet var-

¹ Maurice Mandelbaum, "The History of Ideas, Intellectual History, and the History of Philosophy", *History and Theory*, Beiheft 5 (1965), 33-66.

sin vähän *Begriffsgeschichtestä*. Artikkelini tarkoitus on arvioida tuon saksalaisen suuntauksen kehitystä parinkymmenen viime vuoden aikana.

Vuonna 1967 *Archiv für Begriffsgeschichte*ssä ilmoitettiin kahdesta kauskantoisesta kirja projektista. Kahdenkymmenen vuoden ajan nämä edelleen tekeillä olevat ainutlaatuiset hakuteokset ovat olleet luomassa uutta suuntausta. Molemmat sanakirjat ansaitsevat englanniksi kirjoittavien aatehistorioitsijoiden sekä intellektuaalisen historian edustajien huomion. Äskettäin on alkanut ilmestyä myös kolmas samankaltainen saksalainen teossarja. Se vaiuttaa yhtä merkittävältä kuin sen kaksi edeltäjää.

Vaikka *Begriffsgeschichte* (käsittehistoria) nojautuu aatteiden ja filosofian sekä poliittisen ja yhteiskunnallisen ajattelun historiaan, sillä on omat selvästi erottuvat ongelmansa, kohteensa ja metodinsa. Kolme merkittävintä saksalaista teosta, jotka soveltavat tätä lähestymistapaa ovat *Historisches Wörterbuch der Philosophie* (HWP), *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland* (GG) sekä *Handbuch politisch-sozialer Grundbegriffe in Frankreich 1680—1820* (Käsikirja).²

Begriffsgeschichte on kehittynyt aiemmasta saksalaisesta filologiasta, filosofian historiasta, hermeneutiikasta, oikeushistoriasta ja historiankirjoituksesta. Sen välittömiä edeltäjiä ovat saksalaiset erikoisuudet *Geistesgeschichte* ja *Ideengeschichte*. GG ja Käsikirja ovat astuneet kuitenkin uudelle maaperälle pyrkiessään yhdistämään käsittehistorian sosiaalishistoriaan. Molemmat teokset pyrkivät asettamaan käsitteet ja niiden historian yhteyksiinsä. Molemmat yrittävät suhteuttaa käsitteellisen ajattelun valtion, yhteiskunnan ja talouden rakenteellisiin muutoksiin. Toinen edistysaskel on niiden pyrkimys määrittää mitä käsitteitä tietyt ryhmät, kerrostumat, säädyt ja luokat käyttivät tai mistä käsitteistä ne kiistelivät ennen kriisejä, konflikteja ja vallankumouksia sekä niiden aikana.

Vaikka kyseiset teokset ovat näennäisesti hakuteoksia, jotka pikemminkin kirjaavat tietoja kuin lisäävät niitä, ne ovat monessa suhteessa vahvasti omaleimaisia. Vaikka GG ja HWP ovat rajanneet

käsitteiden käytön saksankieliseen Eurooppaan ja Käsikirja Ranskaan, nämä sanakirjat antavat paljon enemmän kuin lupaavat. Ne sisältävät uutta informaatiota sanojen ja käsitteiden merkityksistä ja käyttötavoista antiikin, keskiajan ja uuden ajan kielissä. Nämä kolme *Begriffsgeschichten* soveltusta ovat olleet jo esikuvina tutkittaessa historiallisesti niitä käsitteitä ja semanttisia kenttiä, jotka muodostavat filosofisia, poliittisia, yhteiskunnallisia, oikeudellisia ja taloudellisia sanastoja. Siten niiden tutkimustulokset eivät ansaitse pelkästään aatehistorioitsijoiden huomiota, vaan myös kielifilosofien sekä tutkijoiden, jotka ovat tekemisissä kielen, diskurssien ja historiankirjoituksen kanssa. *Begriffsgeschichtellä* on todellakin paljon annettavaa yrittäessämme hahmottaa kielen ja diskurssien merkitystä intellektuaalisen historian ja aatehistorian kirjoittamiselle.

Huolimatta kohteen ja metodin eroista näillä kolmella saksalaisella sanakirjalla on ilmeinen sukulaisuussuhde. Ohjelmiltaan ja työskentelytavoiltaan ne eroavat merkittävästi anglosaksisesta aatehistoriasta ja intellektuaalisesta historiasta. *Begriffsgeschichte*, ainakin GG:ssä ja Käsikirjassa, merkitsee kuitenkin myös selvää erontekoa aiempaan saksalaiseen tutkimukseen. Eroa tehdään Diltzeyn ja Rothackerin edustamaan *Geistesgeschichte*en, jossa kulttuurihistoriaa ja intellektuaalista historiaa tarkastellaan sellaisten ainutkertaisten maailmankatsomusten (*Weltanschauungen*) näkökulmasta, joiden katsotaan saattavan liikkeeseen ja yhdistävän yhteiskuntien ja aikakausien henkisiä aspekteja. Toinen GG:n ja HWP:n kritiikin kohde on Meinecken ja hänen koulukuntansa tuotanto, so. *Ideengeschichte* (aatehistoria), jonka ei nähdä pysyvän suhteuttamaan tutkimuskohdettaan eri ryhmiin tai niihin poliittisiin, sosiaalisiin ja taloudellisiin rakenteisiin, joissa ryhmät toimivat. Tärkeää on erottaa *Begriffsgeschichten* metodi myös aiemmasta filologisesta tutkimuksesta, joka perustuu yksittäisten sanojen historiaan (*Wörtergeschichte*) tai sanojen etymologiaan pohjautuviin ontologisiin otaksumiin. Näistä kolmesta sanakirjasta vain HWP käsittelee sitä historiaa, mitä sen ammattimaiset harjoittajat, filosofit, pitävät tieteenalansa pysyvinä teoreettisina ongelmina (*Problemgeschichte*) ja sen ammattisanaston historian (*Terminologiegeschichte*).

Pyrimme luonnostelemaan *Begriffsgeschichten* ominaispiirteet tietynä suuntauksena ja osoittamaan eräitä teoreettisia ja käytännöllisiä eroja sen saksalaisten edustajien keskuudessa. Yritän myös verrata heidän työtään A. O. Lovejoyn ja *Journal of the*

² *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Hrsg. Joachim Ritter & Karlfried Gründer (6 osaa, Basel 1971-). *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Hrsg. Otto Brunner, Werner Conze & Reinhardt Koselleck (5 osaa, Stuttgart 1972-). *Handbuch politisch-sozialer Grundbegriffe in Frankreich 1680-1820*, Hrsg. Rolf Reichardt, Eberhard Schmitt, Gerd van den Heuvel & Anette Hofer (10 nidettä, München 1985-).

History of Ideas -lehden edustaman koulukunnan viidenkymmenen vuoden aikana tekemään työhön.³

II

Lukijan on syytä huomioda, että seuraava esitys ei kohdistu ohjelmallisiin kannanottoihin. Kolmesta edellä mainitusta projektista GG on käytännöllisesti katsoen valmis, HWP yli puolivälissä ja Käsikirja on alkanut vasta ilmestyä. GG:n ja HWP:n julkaisemisesta ilmoitettiin vuonna 1967, Käsikirjan vuonna 1982.⁴

Vaikka kyseisten sanakirjojen pääasiallinen tarkastelukohde on saksankielinen Eurooppa, GG on perusteellisin poliittisten ja yhteiskunnallisten käsitteiden historia, jota toistaiseksi on yritetty. HWP puolestaan sisältää ehkä laajimman filosofisten käsitteiden ja ongelmien tarkastelun mitä ylipäänsä on saatavilla. Käsitellessään ranskalaisia poliittisia ja yhteiskunnallisia käsitteitä vuodesta 1680 vuoteen 1820 Käsikirja kattaa huomattavan osan GG:n hakusanavalikoimasta, mutta eroaa metodiltaan edeltäjistään. Huolimatta näiden kolmen sanakirjan eroista, niillä on se yhteinen näkemys, että analyysiyksikkönä on käsite. Mikään niistä ei sisällä *Encyclopedia of Philosophy* tavoin artikkeleita yksittäisistä ajattelijoista. Kun GG ja Käsikirja käsittelevät yksinomaan poliittisten ja yhteiskunnallisten käsitteiden historiaa, niin HWP:n painopistettä ei ole määritely yhtä tarkasti. Käsitellessään filosofiaa yleensä se sisältää useita artikkeleita käsitteiden historiasta. Kuitenkaan monia aiheita kuten logiikkaa ei ole käsitelty tällä tavoin.

Huolimatta sen toimittajien alkuperäisestä päätöksestä rajoittua saksankielellä kirjoitettuun filosofiaan, HWP sisältää useimpien filosofisten koulukuntien — myös Euroopan ulkopuolisten — terminologiaa ja käsitteitä. Sen filosofian määritelmä ja asioiden käsittely ovat laaja-alaisia. HWP:tä on toistaiseksi ilmestynyt 6700 sivua kuudessa osassa M-kirjaimeen asti. Alun perin oli suunniteltu kahdeksaa osaa. Lopullinen teossarja saattaa käsittää kaksitoista osaa. Laajin artikkeli (*Gott*) on lähes 100 sivua pitkä ja sisältää 890 alaviitettä. Sen on

kirjoittanut tutkijaryhmä kuten monet GG:n artikkelellin.

HWP:n *Begriffsgeschichte* on läheistä sukua saksalaisten tutkijoiden 1700-luvulta lähtien edustamalle filosofian historialle.⁵ Itse asiassa Rothacker suunnitteli jo 1920-luvulla HWP:tä Diltheyn *Geistesgeschichten* filosofisten käsitteiden historiaa käsittelevän osa-alueen tapaan. Vaikka HWP:n ensimmäinen toimittaja Joachim Ritter torjuikin tämän metodin, niin Rothackerin projektin jäljet ovat nähtävissä monissa artikkeleissa, jotka pitävät *Begriffsgeschichte*ä filosofisen terminologian historian ja pysyvien filosofisten ongelmien historian yhdistelmänä. HWP:ssä käsitehistoria on kirjoitettu osaksi filosofian ja sen lähitieteiden sisäistä historiaa ja siten siihen ei sisälly sosiaalhistoria. Saksan Liittotasavallassa filosofit katsovat tällä tavoin ymmärretyn *Begriffsgeschichten* muodostavan filosofiaan eriytyneen osa-alueen.

Geistesgeschichten perinne on myös ilmeinen HWP:n kiinnostuksen puutteessa ajattelijoiden ja heidän yleisönsä poliittiseen ja yhteiskunnalliseen taustaan. HWP:n pääpaino on filosofien, teologien, yhteiskunta-, oikeus- ja politiikan teoreetikoiden sekä filosofiaan vaikuttaneiden luonnontieteilijöiden käsitteiden käytössä. HWP:n avustajat yrittävät harvoin suhteuttaa käsittemuutoksia filosofien tai muiden ajattelijoiden yhteiskunnalliseen asemaan tai valtiossa, yhteiskunnassa ja taloudessa tapahtuneisiin rakenteellisiin muutoksiin. Osaksi juuri vastaavista puutteista johtuen saksalaiset historioitsijat aloittivat 1950- ja 1960-luvuilla Diltheyn, Meineken ja heidän oppilaidensa edustaman *Geistesgeschichte* ja siihen kytkeytyvän *Ideengeschichten* systemaattisen kritiikin.⁶

GG:lle ominaisella *Begriffsgeschichtellä* on toisenlainen alkuperä, joka juontuu tietynlaiseen historialliseen tutkimukseen erikoistuneesta tieteenalasta.⁷ Saksalaiset keskiajan historioitsijat olivat 1800-luvun lopulta lähtien harrastaneet kirjallisten lähteidensä filologistista kritiikkiä.⁸ Heidän tarkoituksensa oli löytää uudelleen ne keskiaikaisten käsitteiden merkitykset, jotka olivat kokonaan hävinneet tai muuttuneet.

³ H. G. Meier, "Begriffsgeschichte", HWP, I, 791-792.

⁴ Jörn Rüsen, "Theory of History in the Development of West German Historical Studies", *Germanic Studies Review*, (1984), 11-25.

⁵ Gerd van den Heuvel, "Begriffsgeschichte, Historische Semantik", teoksessa *Handbuch der Geschichtsdidaktik*, Hrsg. Werner Boldt & F. Baumgart (Düsseldorf 1985), 194.

⁶ H. K. Schulze, "Mediävistik und Begriffsgeschichte", teoksessa R. Koselleck, Hrsg., *Historische Semantik und Begriffsgeschichte* (Stuttgart 1979), 242-261.

³ HWP:ssä ja GG:ssä sovelletujen teorioiden ja metodien yksityiskohtaisempi esittely sisältyy artikkelini "Conceptual History (*Begriffsgeschichte*) and Political Theory", *Political Theory* 14 (1986), 604-637.

⁴ Rolf Reichardt, "Pour une histoire des mots-thèmes socio-politiques en France (1680-1820)", *Mots*, 5 (1982), 189-202 ja "Zur Geschichte politisch-sozialer Begriffe in Frankreich zwischen Absolutismus und Restauration", *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik*, 47 (1982), 49-74.

Tällaista lähestymistapaa kehitti myöhemmin Otto Brunner, yksi GG:n alkuperäisistä toimittajista. Hän arvosteli aiempaa tutkimusta anakronistiseksi ja tutki sellaisia käsitteitä kuten "maa" tai "valta-alue" (*terra, Land*) ja "hallinta", "valta" tai "herruus" (*dominium, Herrschaft*) sellaisina kuin niitä käytettiin keskiajan ja uuden ajan alun asiakirjoissa. Brunnerin mukaan maan hallinto-oikeutta ja käskyvaltasuhteita käsittelevät aiemmat tutkimukset olivat harhaanjohtavia, koska niissä käytettiin kategorioita, jotka eivät vastanneet muinaista lingvististä käyttötappaa eivätkä niitä todellisia menetelytapoja, joita käsitteet tuolloin kuvasivat. Siten menneen ajan yhteiskunnallista todellisuutta voidaan kuvailla täsmällisesti vasta sen jälkeen kun historioitsijat ovat löytäneet käsitteiden merkitykset, joita käytettiin tutkittavana ajankohtana. Brunnerin mukaan sellaisten uuden ajan termien kuten "feodalismi", "yhteiskunta" ja "valtio" käyttäminen oli vääristänyt sekä historioitsijoiden itsellensä asettamia ongelmia että heidän empiirisiä tuloksiaan.

Brunnerilla oli omat syynsä moittia *Geistesgeschichteä* ja *Ideengeschichteä* koska ne eivät yhdistäneet aatteita ja käsitteitä niiden poliittisiin ja yhteiskunnallisiin puitteisiin. Tietyssä mielessä Brunnerin käsitys sosiaalhistoriasta muistutti *Annales*-koulukunnan käsitystä. Tietyllä tavalla hänen tapansa yhdistää käsite- ja sosiaalhistoria muistutti myös Karl Mannheimin marxilaisesta ideologiateoriasta kehittämää *Wissenssoziologieta*. Mutta koska nämä monenlaiset tavat kirjoittaa historiaa olivat peräisin hyvin erilaisista poliittisista ja intellektuaalisista lähtökohdista, näihin eri koulukuntiin kuuluvat suhtautuivat muiden koulukuntien edustajiin epäluuloisesti.⁹

Vaikka Brunner oli tehnyt paljon valmistelevaa työtä GG:n hyväksi, hänellä oli sairauden ja ikänsä vuoksi suhteellisen vähäinen osa sen varsinaisessa kehittämisessä ja toteutuksessa. Ryhmä joka lopulta toteutti GG:n oli lähtöisin teoksen toisen toimittajan, Werner Conzen, Heidelbergissä organisoimasta uuden ajan sosiaalhistorian työryhmästä.¹⁰ Conze luonnehti eräässä varhaisessa kommentaarissaan

(1966), että sanakirjan päämääränä on olla "vakava yritys historisismia".¹¹ Tällä hän tarkoitti metodia, joka yhdistäisi sosiaalhistorian sen tarkastelemiin käsitteisiin. Reinhard Koselleck, GG:n kolmas toimittaja ja sen hienoin teoreetikko ja käytännön toteuttaja, esitti saman pyrkimyksen vuonna 1967 ohjelmallisessa artikkelissaan.¹²

Käsitehistoria, eräs monista *Geistesgeschichten* tutkimuskohteista, piti GG:ssä yhdistää Euroopan poliittisissa, sosiaalisissa ja taloudellisissa rakenteissa tapahtuneisiin muutoksiin. Jotta tällainen tapaino käsitteen ja rakenteen välillä olisi mahdollista, se edellytti että sanakirjan kahdesta nuoremasta toimittajasta tulisi aitoja käännynnäisiä suhteissa toistensa edustamalle alkuperäiselle lähtökohdalle, Conze *Begriffsgeschichtelle* ja Koselleck sosiaalhistorialle. Näin myös tapahtui. Kolmas korvaamaton työryhmän jäsen oli Christian Maier, eräs harvoista poliittiseen ajatteluun erikoistuneista antiikin tutkijoista. Hän oli toimittamassa teossarjan neljättä osaa ja on antanut erinomaisen panoksen moniin GG:n artikkeleihin, jotka käsittelevät antiikin Kreikasta ja Roomasta peräisin olevia käsitteitä.

GG kartoittaa saksankielisen Euroopan poliittisten ja yhteiskunnallisten käsitteiden kehitystä pääpainon ollessa vuosisadan mittaisessa ajanjaksoissa 1750-1850. Juuri tuona aikana luotiin tyypilliset modernit poliittiset ja yhteiskunnalliset käsitteet, jotka kuvasivat ja muoivasivat valtiollisten, sosiaalisten ja taloudellisten rakenteiden nopeita mutta pysyviä muutoksia. Kuten eräs tekijöistä on huomauttanut, GG on yksi harvoista hakuteoksista *l'Encyclopédie*n jälkeen, joka on kirjoitettu silmällä pitäen tiettyjä teoreettisia näkökohtia. Käsikirjalla on yhtä yksityiskohtainen, joskin erilainen teoreettinen ohjelma.

Mikä sitten on GG:n projekti? Sen tarkoitus on testata olettamusta, että saksankielisen "vanhan Euroopan" (*Alt Europa*) poliittisen ja yhteiskunnallisen kielen peruskäsitteet muuttuivat sinä ajanjaksona (1750—1850), josta Koselleck käyttää termiä *Sattelzeit* (satula-aika). *Begriffsgeschichten* tarkoi-

⁹ Tämä tendenssi on edelleen voimakas saksalaisten sosiaalhistorioitsijoiden keskuudessa. Ks. Hans-Ulrich Wehler, "Historiography in Germany Today", teoksessa *Observations on "The Spiritual Situation of the Age"*, ed. Jürgen Habermas (Cambridge, Mass. 1985), 235, alaviite 26, missä hän luetteloi joukon sosiaalhistorioitsijoita, jotka jakavat hänen kielteisen arvionsa *Begriffsgeschichtestä*.

¹⁰ W. Conze, "Zur Gründung des Arbeitskreises für moderne Sozialgeschichte", *Hamburger Jahrbuch für Wirtschafts- und Gesellschaftspolitik*, 24 (1979), 23-32.

¹¹ "Histoire des notions dans le domaine socio-politique", teoksessa Roland Mousnier (ed.), *Problèmes de la stratification sociale* (Paris 1968), 34.

¹² "Richtlinien für das Lexikon politisch-sozialer Begriffe der Neuzeit", *Archiv für Begriffsgeschichte* 11 (1967), 91. Koselleckin työ *Begriffsgeschichten* parissa näkyy parhaiten hänen omissa GG:hen sisältyvissä artikkeleissa, joista muutamat ovat teoksen parhaimpia ja laajimpia, esim. hakusanat "Revolution", "Geschichte, Historie" ja "Krise". Keith Tribe on kääntänyt englanniksi hänen artikkelikokoelmansa *Vergangene Zukunft* (Frankfurt 1979) nimellä *Futures Past* (Cambridge, Mass. 1985).

tus on jäljittää moderniteetin tuleminen, seuraukset sekä miten se koettiin saksankielisessä Euroopassa, jossa se sai omaleimaisen muodon. GG tarkastelee käsitteiden merkitysmuutosten kiihtyvää vauhtia (*Beschleunigung*) tänä aikakautena sekä syynä että vaikutuksena. Käsitteet sekä kuvasivat valtiollisten, sosiaalisten ja taloudellisten rakenteiden muutoksia että vaikuttivat niihin.

GG:n metodin tarkoitus on yhdistää valtiosta, yhteiskunnasta ja taloudesta puhuttaessa käytetyn kielen tutkimus tätä kieltä käyttäneiden ja siitä kiistelleiden ryhmien, kerrostumien, säätyjen ja luokkien identifioimiseen. Tämä ohjelma edellyttää avustajilta (harvemmin yksittäisiä kirjoittajia, useimmiten työryhmiä) paneutumista niin antiikin kuin nykypäivänkin kieleen. GG:n tavoite on identifioida kolmenlaisia poliittisia ja yhteiskunnallisia käsitteitä, jotka on määritelty nykyajan saksankielien terminologiaa käyttäen: traditionaalisia käsitteitä kuten "demokratia", joiden merkitys voidaan vielä tavoittaa ja ymmärtää; sellaisia käsitteitä kuten "kansalaisyhteiskunta" ja "valtio", joiden aiemmat merkitykset ovat *Sattelzeit*ista lähtien siinä määrin hämärtyneet, että niitä voidaan ymmärtää nykyisin vain käsitteiden aiempien merkitysten tieteellisen rekonstruktion avulla; sekä uudissanoja kuten "caesarismi", "fasismi" tai "marxismi", jotka on muodostettu vallankumouksellisissa muutoksissa, joita nuo käsitteet auttoivat muovaamaan tai tulkitsemaan.

Mitä erityisen modernia on tällaisissa käsitteissä? GG:n esityksessä ovat etusijalla eräät oletukset käsittemuutoksista *Sattelzeit*in aikana: 1) *Verzeitlichung* (ajallistuminen), pyrkimys liittää moderneja poliittisia ja yhteiskunnallisia käsitteitä johonkin historianfilosofiaan, joka on ilmaistu teleologisesti kehitysvaiheina, -asteina tai -jaksoina. 2) *Demokratisierung* (demokratisoituminen), sellaisten poliittisten ja yhteiskunnallisten sanastojen demokratisoituminen, jotka olivat olleet ennen satula-aikaa suhteellisen pienen eliittijoukon käytössä. Lukutavoissa, lukemisen kohteena olevissa teksteissä, välitetyissä poliittisissa viesteissä ja yleisö-määrissä tapahtui 1700-luvulla syväisiä muutoksia. 3) *Ideologiesierbarkeit* (ideologistettavuus), helppous millä käsitteet voitiin sisällyttää ideologioihin. *Ancien régime*n aikaisissa eurooppalaisissa sääty-yhteiskunnissa poliittiset ja yhteiskunnalliset käsitteet olivat tavallisesti eriytyneitä ja täsmällisiä. Ne viittasivat yksittäisiin selkeästi määriteltyihin yhteiskunnallisiin jaotteluihin, kuten tietyn kaupungin *Bürgerin* etuoikeuksiin. Mutta 1700-luvun alussa ne vanhemmat termit, jotka säilyivät

käytössä, muuttuivat yleisemmiksi yhteiskunnalliselta viitetaustaltaan ja abstraktimmiksi merkitykseltään ja sen vuoksi, "ismeinä" tai yksittäisinä sanoina kuten "vapaus", ne sopivat väljäisiin sanamuotoihin, joita laajaa kannatusta etsivät kilpailevat liikkeet ja ryhmät saattoivat määritellä eri tavoin. 4) *Politisierung*, käsitteiden politisoituminen. Kun vallankumoukset, sodat ja taloudelliset muutokset tuhosivat *ancien régime*n aikaiset sosiaaliset ryhmittymät, alueelliset yksiköt ja säätyoikeudet, poliittisia ja yhteiskunnallisia käsitteitä käytettiin alttiimmin aseina antagonististen luokkien, kerrostumien ja liikkeiden keskuudessa.

Miten näin laaja-alaisia yleistyksiä voidaan koetella käytännössä? GG:n toimittajat pitävät ohjelmanjulistuksessaan kiinni kolmesta metodologisesta periaatteesta. 1) *Begriffsgeschichten* ja sosiaalishistorian lähteitä on käytettävä yhdessä. Käsitteellisten ja sosiaalisten muutosten välillä on dynaaminen vuorovaikutus; vain käyttämällä kumpaakin tapaa tutkia historiaa voidaan saada selville jatkuvuksia, muunnoksia ja uutuuksia. 2) Koska kieli on rakenteellisten muutosten väline sekä osoitin, käsitteellisen tutkimuksen on sovellettava omiin tarkoituksiinsa useita eri metodeja, jotka ovat peräisin filologiasta, historiallisesta semantiikasta ja strukturaalikielitetieteestä. Identifioidessaan ja jäljittäessään käsitteitä *Begriffsgeschichte* käyttää säännöllisesti sekä diakronista että synkronista kielentutkimusta, hyödyntää semasiologiaa (merkitysoppi) ja onomasiologiaa (nimitysoppi) ja analysoi poliittisen ja yhteiskunnallisen kielen semanttisia kenttiä.¹³ 3) Käsitteiden käyttö ja muutokset on todistettava analysoimalla tavanomaista laajempia, alkuperältään ja tyybiltään vastakkaisia aineistoja, jotka kattavat mahdollisimman monta yhteiskunnallista muodostumaa.

Lähteisiin kuuluvat filosofian, politiikan teorian, yhteiskunta-, talous- ja oikeusteorian, teologian, harvemmin kaunokirjallisuuden, merkittävimmät saksalaiset ajattelijat. Tietoa eliitin ja muiden ryhmien, kerrostumien ja luokkien poliittisten ja yhteiskunnallisten termien käytöstä kerätään sanomalehdistä, aikakauslehdistä, pamfleteista, raporteista ja kokouspuheista, asiakirjoista jotka ovat peräisin valtiollisista, hallinnollisista tai oikeudellisista elimistä sekä muistelmista, kirjeenvaihdosta ja päiväkirjoista. Lisäksi on välttämätöntä tutkia systemaattisesti eri aikausien sanakirjoja (saksankielisiä, kaksikielisiä ja monikielisiä) vertaillen niitä toisiinsa,

¹³ Nämä termit on selitetty artikkelissani "Conceptual History and Political Theory", *op. cit.*, 621-627.

samoin kuin sopivia hakusanoja tietosanakirjoista, käsikirjoista ja synonyymisanakirjoista. Mikään aiempi teos ei ole niin onnistuneesti käyttänyt hyväkseen kyseistä lähdeaineistoa jäljittäessään menneen ajan poliittisia ja yhteiskunnallisia sanastoja.

GG:n kuudesta suunnitellusta niteestä viisi on ilmestynyt. Ne käsittävät yhteensä yli 5000 sivua. Kuudes osa julkaistaneen lähiaikoina ja tätä uudentyyppistä projektia täydentää vielä seitsemäs osa, joka sisältää monipuolisen tietokonepohjaisen hakemiston. GG:n hakusanasto koostuu noin 120 käsitteestä. Artikkelit ovat keskimäärin 50-sivuisia, mutta saattavat yltää joskus sataan sivuun. Tähän mennessä julkaistuista artikkeleista laajin ja samalla eräs hienoimmista on *Revolution*: 135 sivua ja 778 alaviitettä.

Tämän kirjoittajan mielestä GG on täynnä poikkeuksellisen rikkaita ja uusia tieteellisiä löytöjä ja näkemyksiä. Jokaiselle joka on aidosti kiinnostunut politiikan teorioista ja yhteiskuntateorioista sekä niiden taustoista teos on korvaamaton. Teoksen ainutlaatuinen ohjelma yhdistävänä kehyksenä ja kirjoittajien korkea tieteellinen taso luovat yhdessä suuren hakuteoksen. Tuskin tarvitsee lisätä, että artikkelit vaihtelevat melkoisesti sekä tasoltaan että kirjoittajien näkemyksiltä suhteessa GG:n ohjelmaan. Kuten mitä tahansa tieteellistä työtä myös GG:tä tullaan arvostelemaan ja sen kantoja tarkistamaan. Kuitenkin jo nyt sen poikkitieteellinen arvo on kiistaton. Vaikka GG on spesialistien ryhmätyötä, yksittäiset tutkijat ovat jo alkaneet käyttää sen metodeja ja soveltaa niitä omiin tarkoituksiinsa.¹⁴

Käsikirja on uusin mainituista sanakirjoista. Sitä julkaistaan noin 100–200-sivuisina niteinä ja ensimmäinen nide ilmestyi vuonna 1985. Sen painopistealueena ovat käsitteet, joita käytettiin ennen ja jälkeen Ranskan vallankumousta tai sen aikana. Muita keskeisiä alueita ovat sosiaalishistoria, *Annales* -koulukunnan historioitsijoiden tapaan ymmärretyt kansan mentaliteetit — eikä esimerkiksi huomattavat ajattelijat — ranskalainen leksikometria ja diskurssianalyysi sekä tiedon sosiologia siten kuin Berger ja Luckmann sen ovat ymmärtäneet, so. kieltä tarkastellaan ensi sijassa sosiaalise-

¹⁴ Ks. Kurt Raafaubin uraauurtava tutkimus, *Die Entdeckung der Freiheit. Zur historischen Semantik und Gesellschaftsgeschichte eines politischen Grundbegriffs der Griechen* (München 1985). Arnold J. Heidenheimer on käyttänyt oivaltavasti GG:tä hyväkseen artikkelissaan "Politics and Linguistics", *Review of Politics*, 48 (1986), 3–30. GG:n artikkeleita täydentäviä kiinnostavia teoksia on alkanut ilmestyä viime aikoina, esim. Horst Günther, *Freiheit, Herrschaft und Semantik* (Frankfurt 1979)

na, todellisuudesta operatiivisia määritelmiä luovana.¹⁵ Huolella valikoitu yhteinen lähdeaineisto on tarkoitettu kaikkien avustajien käyttöön. Käsikirjan laajuudeksi on suunniteltu noin 3000 sivua ja se sisältää noin 150 poliittista ja yhteiskunnallista käsitettä, joista monet sisältyvät myös GG:een. Ensimmäinen aihepiiri, jota käsiteltiin oli *Philosophe, Philosophie* (76 sivua, 268 alaviitettä), toinen *Terreur, Terroriste, Terrorisme* (44 sivua, 175 alaviitettä).¹⁶

Käsikirja alkaa erinomaisella, informatiivisella ja hyvin argumentoidulla 110-sivuisella johdannolla, joka on sekä metodologinen että sisällöllinen. Toimituskunnan edustaja Rolf Reichardt määrittää Käsikirjan päätavoitteet ja menettelytavat millä tavoitteet saavutetaan. Käsikirja määritetään historialliseksi semantiikaksi, jonka tarkoitus on tutkia Ranskan sosiaalishistoriaa alkaen *ancien régime*n vuodesta 1680 jatkuen vallankumoukseen kautta aina restauraatioon vuonna 1820. Sen toimittajat paikallistavat Käsikirjan ranskalaisen *Lexicométrien* ja saksalaisen *Begriffsgeschichten* välimaastoon, so. Saint-Cloudissa poliittisia sanastoja varten kehitettyjen kvantitatiivisten, tietokoneita apunaan käyttävien metodien ja epätäsmällisemmän mutta teoreettisemmän, kvalitatiivisemmän ja tulkitsevamman GG:n lähestymistavan välimaille.

Reichardt katsoo, ettei *Begriffsgeschichte* ole täysin onnistunut pyrkimyksissään esittää miten saksankielinen Eurooppa käsitteellisti ne suuret rakenteelliset muutokset, jotka liittyvät modernin tulemiseen. GG käyttää metodia, joka yhdistää käsittehistorian sosiaalishistoriaan. Koselleck myöntää, että *Begriffsgeschichten* ja *Sozialgeschichten* välillä on jännite. Hänen näkemyksensä mukaan tämä jännite on sekä hedelmällinen että välttämätön molemmille tieteenaloille, sillä GG:n toimittajat kieltäytyvät tarkastelemasta käsitteitä muuna kuin muutoksen osoittimina. Käsitteet vaikuttavat poliittisiin ja sosiaalisiin muutoksiin, koska juuri käsitteiden avulla muotoutuu horisontti, jota vasten rakenteelliset muutokset tajutaan ja jota vasten niitä arvioidaan ja jonka perusteella ihmiset toimivat.

Reichardt hyväksyy huomattavan osan tästä todetessaan, että Käsikirjan suurempi korostus suhteessa sosiaalishistoriaan ja kielen sosiaaliseen luonteeseen ei perustu käsitteiden tarkasteluun ylärakenteena

¹⁵ Peter L. Berger & Thomas Luckmann, *The Social Construction of Reality* (New York 1966).

¹⁶ Ensimmäisen artikkelin ovat kirjoittaneet Rolf Reichardt, yksi teoksen päätoimittajista sekä Hans Ulrich Gumbrecht, joka avusti Käsikirjan metodin kehittämisessä. Toisen artikkelin on kirjoittanut Gerd van den Heuvel, yksi teoksen toimittajista.

kuten ortodoksimarxilaiset tekevät, eikä myöskään siihen monien historioitsijoiden olettamukseen, että ajattelu on vähäpätöistä verrattuna pitkäikäisiin yhteiskunnallisiin ja taloudellisiin rakenteisiin.¹⁷ Reichardt myöntää auliisti, että Käsikirja olisi ollut mahdoton toteuttaa ilman GG:n teoreettisia formulointeja käsittemuutosten kiihtyvistä vauhdista, malleista ja merkityksistä. Reichardt, Koselleckin entisenä oppilaana, antaa täyden tunnustuksen oppisälleen hänen olettamuksestaan, että *Sattelzeitiin* aikana tapahtui poliittisten ja yhteiskunnallisten käsitteiden muutos: ajallistuminen, ideologistettuus, demokratisoituminen ja politisoituminen.

Missä sitten ovat GG:n puutteet ja miten ne voidaan korjata? Reichardt ja hänen työtoverinsa ovat vakuuttaneita siitä kritiikistä, jota eräät sosiaalishistorioitsijat, kielitieteilijät ja kirjallisuuden tutkijat ovat esittäneet GG:tä kohtaan.¹⁸ Kritiikit keskittyvät GG:n tapaan käyttää lähdeaineistoa. Käsikirjan toimituskunta katsoo, että GG on suuntautunut liiaksi eliittikulttuuriin, erityisesti merkittävimpiin ajattelijoihin ja kirjoittajiin.¹⁹

Käsikirjan toimituskunnan mielestä käsitehistoriaa, joka suuntautuu merkittävimpiin ajattelijoihin ei voida hyväksyä empiirisenä kuvauksena siitä, mitä eri yhteiskuntakerrostumat todella ajattelivat. Käsikirjassa kuvataan GG:n toimitustapaa termillä *Gipfelwanderungen*, etenemisenä huipulta huipulle. Liian monien GG:n avustajien katsotaan soveltavan senkaltaista huonoon huutoon joutunutta *Geistesgeschichteä*, joka pikemminkin olettaa kuin todistaa ajattelun yhtenäisyyden monimutkaisessa, kriisien ja konfliktien alaisessa yhteiskunnassa. Liioin GG:n toimittajat eivät saaneet avustajiaan noudattamaan ohjetta jonka mukaan pitäisi käyttää laaja-alaisesti lähdeaineistoa ohi merkittävimpien teoreetikoiden. Tämänkaltaiset oletetut virheet GG:n teoriassa ja käytännössä ovat tuottaneet vääristymiä, joita eivät voi hyväksyä erityisesti ne historioitsijat, jotka ovat tekemisissä Ranskan vallankumoukselle tärkeiden luokkien, säätyjen ja kerrostumien mentaliteettien kanssa.

Toisentyypinen kritiikki kohdistuu GG:n tapaan tarkastella käsitteitä pitkällä aikaperspektiivillä. Koska tarkoitus oli identifioida käsitteiden merki-

tysten muuttumista siirryttäessä antiikista ja keskiajasta saksalaiseen ajatteluun varhaisella uudella ajalla ja uudella ajalla, GG:n kirjoittajakunta kiinnitti runsaasti huomiota käsitteiden varhaisiin muotoihin. Sosiaalishistorioitsijat jotka arvostelevat GG:tä tästä lähestymistavasta, katsovat että on liian vaikeaa jäljittää useita käsitteiden merkitysmuutoksia antiikista nykyaikaan ja samalla määritellä tarkoin, miten näitä käsitteitä käytettiin kunakin aikakautena kaikissa merkittävisissä yhteiskunnallisissa muodostumissa.

Tästä huolimatta GG:n käytäntö palkitsee niin yhteiskunta- ja politiikan teorian historioitsijat kuin filosofian historioitsijat ja intellektuaalisen historian kirjoittajat. Vaikka merkittävimmit ajattelijat eivät ole riittävä peruste yleistysten tekemiseen käsitteiden pysyvyydestä ja muutoksista, jokainen analyysi joka jättää heidät huomioimatta on itsensä epätyytyttävä. GG yrittää yhdistää erilaisia lähdeaineistoja ja kokonaisuutena sen antamat tulokset ovat aiempaa parempia. Kieltämättä GG ei onnistu ratkaisemaan kaikkia ongelmia, jotka koskevat erilaisten lähteiden käyttöä, mutta merkittävimpien ajattelijoiden analysoiminen on joskus ratkaisevaa yritettäessä ymmärtää käsittemuutoksia, sillä diakroninen merkittävimpien käsitteiden merkitysmuutosten kartoittaminen, kuten GG:ssä on tehty, mahdollistaa juuri sen näkemisen miten modernit käsitteet eroavat niitä edeltäneistä käsitteistä. Käsittemuutosten kartoittaminen ei ole helppo tehtävä. Monet aatehistorioitsijat voivat pitää sitä silti yhtä tärkeänä kuin sitä mitä sosiaalishistorioitsijat pystyvät kertomaan meille alempien kansanluokkien mentaliteeteista.

Tietenkään ei ole mitään syytä miksi tutkijat eivät voisi olla kiinnostuneita kummankin tyypisistä todistusaineistosta. Toistaiseksi tiedämme kuitenkin vähän siitä, miten oppineimmat ajattelijat vaikuttavat muihin kerrostumiin tai siitä missä määrin intellektuelleihin kuulumattomien mentaliteetit vaikuttavat intellektuelleihin. Sosiaalishistorioitsijoiden GG:hen kohdistama kritiikki vaikuttaa rajoittavaneelta eikä näytä ymmärtävän sitä, että merkittävä hakuteos joka keskittyy käsitteisiin, saa lukijoita, jotka ovat kiinnostuneita perustavanlaatuisista merkitysmuutoksista niin huomattavien ajattelijoiden teoksissa kuin muissa yhteiskunnallisissa muodostumissa, joissa oltiin joko samaa mieltä, kiistettiin tai oltiin tietämättömiä siitä, mitä merkittävimmät intellektuellit sanoivat.

Eräs GG:n merkittävimmistä saavutuksista on sen yksityiskohtainen osoittaminen miten antiikin ja keskiajan käsitteiden merkitykset muuttuivat myö-

¹⁷ *Handbuch*, Einleitung, Heft 1/2, 26.

¹⁸ Nämä on mainittu, *Handbuch*, Heft 1/2, 26, alaviite 26.

¹⁹ Kumma kyllä Lovejoy, aatehistorioitsijoista vähiten sosiologisin, vastusti hänkin suurten nimien aatehistoriaa. Hän käytti samanlaista vuoristokiipeilyyn liittyvää metaforaa huipuista ja laaksoista kuin Reichardt. Viime aikoina Pocock ja Skinner ovat voimakkaasti arvostelleet suuriin ajattelijoihin perustuvia kertomuksia epähistoriallisuudesta.

hemmin. On selvää ettei sellaisia ajattelutapoja kuin aristotelismi tai anti-aristotelismi voida jättää pois mistään tarkastelusta, jossa tutkitaan millaisin intellektuaalisin kategorioin ihmiset ajattelivat 1600- ja 1700-luvuilla. On kyseenalaista ovatko Käsikirjan toimittajat parantaneet teostaan jättämällä huomiotta antiikin ja keskiajan ajattelun vastaanoton vaikutukset Ranskassa vuosina 1680-1820 tapahtuneissa käsittelemuutoksissa.

On selvää ettei mikään teos, eivät edes perusteelliset saksalaiset hakuteokset, voi sisältää kaikkea. Pitäisikö kattava yhteiskunnallisten ja poliittisten käsitteiden historia räätälöidä mittatilaustyönä sosiaalihistorioitsijoille? Heidän GG:hen kohdistaman kritiikki, minkä Käsikirjan johtoryhmä hyväksyi, sivuuttaa liian kevyesti poliittisen ja yhteiskunnallisen ajattelun arvon autonomisena hankkeena ja kuinka tärkeää historioitsijoille on tietää teorian eri tasoilla, miten muutos käsitteellistettiin ja ymmärrettiin, sillä ei edes vallankumousten aikana voida ymmärtää toimintaa erillään tietyntilanteen käytävissä olevista määräyksistä. Päätettäessä mitä lähteitä pitäisi käyttää käsitteiden historiallisessa tutkimisessa millekään historiatieteen yksittäiselle osa-alueelle ei tulisi antaa katteetonta etusijaa. Yhteiskunnan korkeammassa sfääreissä leijuvaa abstraktia ajattelua ei pitäisi hylätä ennakoita vähäpätöisenä kyseisen yhteiskunnan historian kannalta.²⁰ Tällaisia kysymyksiä ei voi ratkaista tyydyttävästi tuomitsemalla "vanhanaikaiseksi intellektuaaliseksi historiaksi" kaikki muut käsittehistorian lähestymistavat paitsi mentaliteettien sosiaalishistorian.²¹

Huolimatta tällaisesta kritiikistä on todettava, että rajaustensa puitteissa Käsikirjan toimittajat ovat menestyksekkäästi soveltaneet ohjelmassaan sekä ranskalaista leksikometriaa että saksalaista *Begriffsgeschichte*ä. He ovat työstäneet yksityiskohtaisia menetelmiä soveltaakseen käsitystään kielestä todellisuuden sosiaalisena luomuksena. He ovat löytäneet myös aiemmin tuntemattomia tai tutkimattomia lähteitä ja keksineet menetelmiä niiden analysoimiseen. Luettelon aikaansaaminen niistä teoksista, joita avustajien on käytettävä, on jo itsessään merkittävän tutkimustyön tulos. Kaiken kaikkiaan tähän mennessä esitetty materiaali ja artikkelit ovat huomattavan antoisia ja omaperäisiä.

Tässä riittääköön pari esimerkkiä. Reichardt aloit-

²⁰ Hieno esitys tästä seikasta, ks. Benjamin I. Schwartz, "Why the History of Thought", teoksessa *The World of Thought in Ancient China*, (Cambridge, Mass. 1985), 1-7.

²¹ Tällaiset kommentit ovat tyypillisiä Gerd van den Heuvelin muuten kiinnostavalle artikkelille *Begriffsgeschichte, Historische Semantik, op. cit.*, 126.

taa johdantonsa tekemällä yhteenvedon kiivaasta polemiikista, joka käytiin *ancien régime*n ja vallankumouksen välillä kielen luonteesta. Yhtäältä vallankumoukselliset syytivät vanhaa valtaa kielen käyttämisestä hallitsemisen ja sorron välineenä, toisaalta liberaalit siinä kuin vanhoillisetkin syytivät yhdessä jakobiineja ja terroria sanojen tavallisten ja vakiintuneiden merkitysten kyynisestä ja vaarallisesta nurinpäinkääntämisestä. Toinen merkittävä artikkeli on Brigitte Schlieben-Langen tutkimus aiemmin vähän tunnetusta alueesta, uusista, tietoisesti vallankumouksellisista sanakirjoista, jotka ilmestyivät vuosina 1789—1804, merkittävimpänä sanakirjojen tekemisen aikana. Professori Schlieben-Lange esittelee tämän toiminnan moninaisuuden ja puitteet erinomaisessa ja erottelukykyisessä analyysissään. Hänen artikkelinsa vetää vertoja GG:n parhaille saavutuksille.

Kuitenkin eräillä Käsikirjan metodologisilla ratkaisuilla on omat varjopuolensa. Vaikuttavassa esityksessään, joka käsittelee Ranskan 1700-luvun kiistoja kielen poliittisista käyttötavoista, Reichardt tuntuu oletavan, ettei sen tyyppisillä ideologisilla analyyseillä ole ollut edeltäjiä. Hän ei viittaa antiikin Kreikasta peräisin olevaan perinteeseen, jossa kirjoittajat käyttävät retorista topiikkaa, jossa oli mahdollista puhua siitä miten sanojen merkitykset muuttuvat vallankumousten aikana.²² Reichardt lisää kuitenkin merkittävästi ymmärrystämme kielestä politiikan välineenä, sillä hänen johdantoartikkelinsa perusteella voimme käsittää, että Ranskan vallankumouksellisilla oli vahvoja syitä pitää *ancien régime*n kieltä poliittisena aseena. Kaiken kaikkiaan tiedämme nyt, että aikalaiset antoivat vaikuttavan vastineen Burken käsitykselle, jonka mukaan Ranskan vallankumoukselliset väänтелиvät edesvastuuttomasti poliittiseen diskurssiin kuuluvien sanojen ja termien selkeitä merkityksiä.

III

Se mitä edellä on sanottu sisältää vastakkaisuuden käsittehistorian, saksalaisen spesialiteetin, ja "the history of ideas" ja "intellectual history" välillä.²³ Saksalaisten tutkijoiden mielestä nämä ovat

²² Ks. James Boyd White, *When Words Lose Their Meaning* (Chicago 1984).

²³ *Journal of Modern History*ssä piakkoin ilmestyvässä myönteisessä arviossaan Käsikirjasta Lynn Hunt kiinnittää huomionsa GG:n ja Käsikirjan *Begriffsgeschichte*en ja pitää sitä yhtenä arvokkaimmista länsisaksalaisista *ancien régime*n ja Ranskan vallankumouksen historiankirjoitusta käsittelevistä kontribuutioista.

niin amerikkalaisia luonteeltaan, että HWP rikkoo tavanomaisen käytäntönsä ja käyttää englantia näiden aiheiden otsikoissa. Vaikka tässä yhteydessä on mahdotonta esittää yksityiskohtaista vertailua näiden saksalaisten ja amerikkalaisten suuntausten välillä, niin muutama silmiin pistävämpi yhtäläisyys ja ero on syytä huomioida.

Miten *Begriffsgeschichte* eroaa aatehistoriasta (history of ideas)? Ei ole mieltä yrittää erottaa "käsitettä" ja "aatetta" (idea) ennalta lukkoonlyödyn määritelmän avulla. Sekä englanninkielisissä että saksankielisissä filosofisissa diskursseissa molemmat termit ovat usein synonyymejä. "Käsitteen" ja "aateen" merkitykset voi määritellä vain tietyn teorian puitteissa, niitä ei voi määritellä tyydyttävästi erillään käyttöyhteydestään.²⁴ Pitäisikö meidän päätellä, että saksalaisten käsitteiden korostus johtuu filosofisten perinteiden eroista?

Hegel on ilmeisesti käyttänyt ensimmäisenä termiä *Begriffsgeschichte*,²⁵ ja Gadamer jonka kanssa Koselleck opiskeli, on esittänyt eräät keskeiset kysymyksenasettelut, joita GG on käsitellyt. Gadamer olettaa, että suhdettamme maailmaan määrittää kieli, joka on käsitteiden välittämää kokemusta.²⁶ GG kuitenkin kieltää nimenomaan kaikki *Begriffsgeschichtestä* tehdyt ontologiset johtopäätökset ja perustaa itsensä historialliseen metodiin, joka on todennäköisesti riittämättömän hermeneuttinen ja liian positivistinen Gadamerille.

Sekä *Begriffsgeschichte* että "the history of ideas" voidaan ymmärtää parhaiten tiettyinä tutkijoiden käyttäminä menetelminä heidän tutkiessaan menneen ajan ajattelijoita ja heidän ajatteluun. Nämä menetelmät voidaan rekonstruoida sekä oppisien ohjelmallisista kirjoituksista että oppisien ja heidän oppilaidensa tuotannosta. "The history of ideas" samastetaan tässä A. O. Lovejoy'n Yhdysvalloissa perustamaan koulukuntaan sekä *Journal of the History of Ideas* -lehdessä viimeisen 50 vuoden aikana julkaistuihin artikkeleihin ja *Dictionary of the History of Ideas* hakuteokseen, jota päätoimitti Philip P. Wiener, mainitun aikakauslehden pitkäaikainen johtaja.

Begriffsgeschichteä on edellä käytetty yleisni-

²⁴ P. L. Heath, *Encyclopedia of Philosophy*, II, 178.

²⁵ Ks. H. G. Meierin perustavanlaatuisen artikkeli, "Begriffsgeschichte", HWP, I, 788-808.

²⁶ Koselleck mainitsee Otto Brunnerin ja Walter Schlesingerin historiatieteestä, Erich Rothackerin filosofista, Carl Schmittin lakitieteestä ja Jost Trierin kielitieteestä esimerkkeinä *Begriffsgeschichten* uranuurtajista. "Sozialgeschichte und Begriffsgeschichte", teoksessa *Sozialgeschichte in Deutschland*, op. cit., 91. Ks. myös Hans-Georg Gadamer, *Die Begriffsgeschichte und die Sprache der Philosophie* (Opladen 1971).

menä, joka tarkoittaa tapaa käyttää käsitteitä ja niiden historiaa analysoitaessa mennyttä ajattelua pikemmin kuin vaihtoehtoisia analyysiyksikköjä (yksittäiset kirjoittajat, tekstit, koulukunnat, traditiot, pysyvät ongelmanasettelut, argumentaatiotavat, ajatussuunnat, diskurssit). Kuten huomasimme mainituilla kolmella sanakirjalla on merkittäviä eroja sekä niiden ohjelmissa että käytännön menettelytavoissa. Jokainen niistä pitää omaa tulkintaansa *Begriffsgeschichtestä* muita parempana. Tästä huolimatta kaikille kolmelle projektille on yhteistä käsitteiden ja niiden historian korostaminen ja ne eroavat siten huomattavasti *The Journal of the History of Ideas*in ja *The Dictionary of the History of Ideas*in käsittelemistä heterogeenisemmista aihepiireistä.

Mikä oli Lovejoy'n näkemys aatehistoriasta? Miksi se johti niin selvään intressien hajautumiseen? Mitkä ongelmanasettelut kiinnittivät hänen huomionsa? Voidaanko sanoa, että hänellä oli selittävä teoria? Miten aatehistoria suhteutuu *Begriffsgeschichteen*?

Lovejoy'n aatehistoriankirjoituksen ohjelma keskittyi jäljittämään "perusideoita" (unit-ideas). Niillä hän tarkoitti muuttumattomia vakioita, jotka ovat verrattavissa analyttisen kemian alkuaineisiin. Lovejoy'n mielestä tällaisia perusideoita on suhteellisen vähän, aivan kuin on vain rajallinen määrä peruskasuja. Hänen oma mestariteoksensa, *The Great Chain of Being*, on tutkimus tällaisesta perusideasta: "tietty yksittäinen väittämä... yhdessä muutamien lisäväittämien kera... joiden oletetaan olevan seuraus ensimmäisestä väittämästä."²⁷

Miten saksalaisten tutkimusten käsitetarkastelu vertautuu Lovejoy'n käyttämiin perusideoihin? Ehkä lähimpänä Lovejoyta on saksalainen *Ideengeschichte*, tietty tutkimustapa, joka tavallisesti samastetaan Friedrich Meineckeen ja hänen koulukuntaansa.²⁸ Sekä GG että Käsikirja ovat arvostelleet *Ideengeschichteä* tavalla, joka soveltuu yhtä hyvin Lovejoy'n perusideoihin. *Begriffsgeschichten* edustajat katsovat olevansa tekemisissä pikemminkin historiallisen kuin filosofisen semantiikan kanssa. He eivät usko, että sama perusidea voidaan merkityksen muuttumatta artikuloida eri aikoina sellaiseksi, mitä Lovejoy kutsuu ideakokonaisuuksiksi. Jos seurataan Lovejoy'n menettelytapaa lienee mahdotonta esittää täsmällisesti mitä

²⁷ Arthur O. Lovejoy, *The Great Chain of Being* (Cambridge, Mass. 1948), 14.

²⁸ Ks. Felix Gilbert, *History and Theory*, 13 (1974), 59-64; Isaiah Berlin & Carl Hinrichs Meinecken teoksessa *Historism*, tr. J. E. Anderson (London 1972), ix-liii.

käsitteet ovat merkinneet niille, jotka ovat käyttäneet niitä tiettyjä tarkoituksia varten erilaisissa historiallisissa tilanteissa.

Sen vuoksi GG käyttää vuoronperään sekä synkronista että diakronista käsiteanalyysiä. Synkroninen analyysi asettaa sellaisia kysymyksiä kuin mitä tietty kirjoittaja on tarkoittanut kirjoittaessaan niin kuin kirjoitti tietynä aikana tietylle yleisölle. Milaista sanastoa hän käytti? Mitä se tarkoitti tuona aikana? Mikä oli sen illokutiivinen voima?

Diakroninen analyysi hahmottaa yksittäisen käsitteen ajan kulussa saamia peräkkäisiä merkityksiä. Sen tietäminen, että samaa sanaa on käytetty aiemmin ei kerro meille mitään sen merkityksistä. Ainoastaan diakronisen analyysin avulla voimme oppia milloin ja miten tapahtuivat merkityssiirtymät käsitteen vanhojen ja uusien merkitysten välillä.²⁹ Tämän vuoksi käsitystä muuttumattomasta perusideasta ei voida soveltaa tiukasti historiallisessa semantiikassa.³⁰

Toinen seikka joka erottaa aatehistoriaa ja käsitehistoriaa on niiden tapa tutkia sanoja ja käsitteitä. Vaikka Lovejoy myönsi että sanat ja käsitteet eivät ole identtisiä, että samalle käsitteelle voidaan antaa useita nimityksiä, hän ei koskaan kehittänyt metodia tämän ongelman ratkaisemiseksi.³¹ Tämän vastaakohtana *Begriffsgeschichte*, erityisesti GG:ssä, on soveltanut kielitieteen menetelmiä omiin tarkoituksiinsa kartoittaessaan käsitteiden käytön jatkuvuuksia ja epäjatkuvuuksia. Identifioidessaan käsitteiden pysyviä merkityksiä, jotka ovat välittyneet antiikin ja keskiajan ajattelusta, se tutkii myös sellaisten käsitteiden ratkaisevia merkitysmuutoksia, joita tarkoittava sana pysyy samana. *Begriffsgeschichte* pyrkii lisäksi etsimään uudissanoja. Avustajien oletetaan käyttävän kahta metodia: tietyn termin kaikkien merkitysten kerääminen (semasiologia) sekä kaikkien niiden termien ja nimitysten etsiminen, joita käsitteestä on tietynä aikana käytetty (onomasiologia).³²

Lovejoy piti filosofisia järjestelmiä ja ideologioita häilyvinä yhdistelminä, kokonaisuuksina jotka ovat koostuneet enimmäkseen keskenään yhteensopimattomista perusideoista. Lovejoy ei pitänyt

²⁹ Joitakin esimerkkejä ja laajempi analyysi metodista sisältyy artikkeliini "Conceptual History and Political Theory", 621-623.

³⁰ Quentin Skinner arvostelee samalla lailla Lovejoy'n tapaa käyttää perusideoita, "Meaning and Understanding in the History of Ideas", *History and Theory*, 8 (1969), 37-39.

³¹ Arthur O. Lovejoy, *Essays in the History of Ideas* (Baltimore 1948), xv.

³² Richter, "Conceptual History and Political Theory", 623-625.

sellaisia yhdistelmiä tutkimisen arvoisena: "opit tai suuntaukset...joita kutsutaan tunnettujen henkilöiden mukaan ja jotka päättyvät kirjaimiin —ism tai —ity... eivät ole tavallisesti sellaisia perusideoita, joita aatehistorioitsija yrittää erottaa toisistaan..."³³ Tämä kanta on peräisin Lovejoy'n "intohimosta tehdä erotteluja, jotta saavutettaisiin analyytinen selkeys."³⁴ Hän innostui alun perin aatehistoriasta, koska oli kiinnostunut saamaan selville intellektuaalisia virhepäätelmiä. Identifioimalla ideakokonaisuuksiksi, esimerkiksi poliittisiksi ideologioiksi tai filosofisiksi järjestelmiksi, epäloogisesti yhdistetyt perusideat, hän halusi paljastaa niiden sisäiset ristiriitaisuudet.

Tässä voimme jälleen nähdä tärkeän eron. Koska GG ja Käsikirja keskittyvät poliittiseen ja sosiaaliseen kieleen, ideologioiden kehittyminen on olennaista niiden analyysille. GG:n ja Käsikirjan käsitteistä lähes neljännes on sellaisia ismejä, jotka Lovejoy rajasi aatehistorian ulkopuolelle. Kun Lovejoy piti ideologioita vain sellaisia filosofisia virhepäätelmiä sisältävinä, joita on syytä epäillä, niin saksalaiset historioitsijat yrittävät selvittää ideologioiden kehitystä, tunnistaa niiden yleisöjä sekä selittää kausaalisesti niiden nopea lisääntyminen 1700-luvulta lähtien. On todettu että Lovejoy ei ollut kiinnostunut selittämisestä, ei edes osoittamaan miksi perusideat otettiin käyttöön tai miksi ne hylättiin.³⁵ Ehkä pisimmälle tähän suuntaan meni sovellutus, jota hän kutsui filosofiseksi semantiikaksi:

"tutkimus tietyn aikakauden tai liikkeen pyhistä sanoista ja ilmauksista, niiden monimielisyyksien selvittäminen, niiden merkitysvivahteiden luetteleminen ja sen tutkiminen miten monimielisyyksistä juontuvat epäselvät ideoiden miellelyhtymät ovat vaikuttaneet oppien kehitykseen..."³⁶

Aatehistoria merkitsee Lovejoylle siten monimielisyyksien paljastamista ja epäselvyyksien osoittamista. Molemmissa tapauksissa hänen kausaalinen teoriansa on ohut: monimielisyydet "vaikuttavat" ideologioiden ja aatejärjestelmien kehitykseen. "Vaikutuksesta", joka oli alun perin astrologian käyttämä käsite, tuli valitettavasti ehkä keskeisin teoreettinen kiistakysymys amerikkalaisessa aatehistoriassa.

Lovejoy ja hänen koulukuntansa ovat alttiita monille syytöksille, jotka on tehty saksalaista *Geistes-* ja *Ideengeschichte*ä vastaan. Kuitenkin hän

³³ *Ibid.*, 5

³⁴ Mandelbaum, *op. cit.*, 41.

³⁵ Mandelbaum, *op. cit.*, 37.

³⁶ Lovejoy, *The Great Chain of Being*, 14.

tunsi *Wissenssoziologien*, vaikka ei suostunutkaan kääntämään sitä termillä "sociology of knowledge". Hän kirjoitti jopa, että se voitaisiin yhdistää aatehistoriaan, joskaan hän ei itse koskaan harrastanut sitä.³⁷ Lähimmäksi tiedon sosiologiaa hän tuli vastustaessaan selkeästi intellektuaalista historiaa, joka keskittyisi vain huomattavimpiin ajattelijoihin ja kirjoittajiin. Hänen mukaansa aatehistorian pitää

"erityisesti käsitellä tiettyjen perusideoiden ilmene- mistä suurten ihmisjoukkojen kollektiivisessa ajattelussa, eikä pelkästään muutaman syvällisen ajattelijan tai merkittävän kirjoittajan opeissa ja katso- muksissa. ... Kaiken kaikkiaan aatehistoria on kaik- kein kiinnostunein laajalle leviävistä aatteista, jotka ovat osa useiden ihmisten ajattelua."³⁸

Kuitenkaan sen enempää Lovejoy kuin monet häntä lähellä olevat tutkijatkaan eivät koskaan yrit- täneet suhteuttaa aatteita valtioiden, yhteiskuntien tai talouksien rakenteisiin. Hän ei ollut myöskään kiinnostunut paikallistamaan niitä ryhmiä, kerrostu- mia ja luokkia, jotka hyväksyivät tai hylkäsivät aatteet.

Aatteiden jäljittäminen niin mestarillisesti kuin Lovejoy sen teki, muuallakin kuin teoksessaan *The Great Chain of Being*, vaati laajaa oppineisuutta, älyllistä uteliaisuutta, väsymätöntä tutkimustyötä, epätavallista filosofista terävyyttä ja herkkää tunte- musta siitä, mitä tietty teksti merkitsi sen kirjoitta- jalle, sen oman ajan yleisölle tai myöhemmille lukijoille. Tästä meidän pitäisi olla kiitollisia, erityi- sesti niiden meistä jotka ensi kerran löysivät aatehis- torian Lovejoyn ansiosta. Jokainen joka lukee uu- dellleen Lovejoyn töitä voi ainakin jollain tavoin

sympatisoida Francis Oakleyn jylisevää puolustus- puhetta.³⁹

Silti Lovejoyn ohjelman kiinnostavuudesta tun- tuu huomattava osa kadonneen. *Begriffsgeschich- te*llä on paljon tarjottavana tutkimukselle vaihtoeh- toisena lähestymistapana. Se on leimallisesti histori- allinen tutkimustapa. Saksassa sen kysymykset ovat vedonneet laaja-alaisesti suuntautuneisiin aate- historioitsijoihin. Näin voi käydä muuallakin.

Paljon työtä on vielä tehtävä. GG ja Käsikirja ovat osoittaneet, että viime vuosisadan suuret sanakirjat, mukaan lukien Oxford English Dictionary, ovat tietyiltä sanaston osilta puutteellisia lähteitä. Tämä pätee myös politiikan sanastoon sekä yhteiskunta-, talous- ja politiikan teorian sanastoihin. Feministi- set ideat ja rotukysymyksiä koskevat tutkimukset tarjoavat erään mahdollisen lähtökohdan, joka on toistaiseksi jäänyt hyödyntämättä saksalaisissa ha- kuteoksissa. Jos *Begriffsgeschichteä* sovelletaan historian tutkimuksen erityisalojen tarpeisiin, se saattaa tarjota vankemman perustan tutkia kieltä kuin monet muut teoriat, jotka ovat nyt muodissa. Koska tällä hetkellä on käynnissä päteviä Saksaa ja Ranskaa käsitteleviä käsitehistoriallisia tutkimuk- sia, olisi hyvin houkuttelevaa tehdä samoin englan- ninkielisten yhteiskuntien osalta. Vertailevasta his- toriantutkimuksesta kiinnostuneille *Begriffs-geschichte* tarjoaa mahdollisuuksia, jotka ovat vielä tutkimatta.

Englanninkielestä kääntänyt Timo Uusitupa. Alkuperäisartikkeli on ilmestynyt *Journal of the History of Ideas* -lehden numerossa 2/1987.

³⁷ Arthur O. Lovejoy, *Essays in the History of Ideas*, 2.

³⁸ Lovejoy, *The Great Chain of Being*, 19.

³⁹ Francis Oakley, *Omnipotence, Covenant, & Order* (Ithaca 1984), Luku I, "Against the Stream: In Praise of Lovejoy".